

KIÁLTÓ SZÓ A PUSZTÁBAN.

Szinte megjósolni merném, hogy e czikk sorsa az lesz, a mi czimében áll. S mégis megírom; mert nagy érdekek forognak fenn, fontos okoknál fogva kívánatos, hogy valaki a hosszú, mély csöndet megszakítsa azon ügyben, melyről itt szó lesz. Értem a kolozsvári unitárius fő- és tordai középtanoda Története megírását. A sz.-kereszturi középtanodáét Nagy-Ajtai Kovács István megírta. Azt csak pótolni kellene s lehetne is. A két elsőt megalkotni újonnan, immár tovább nem halasztható szükség, sőt parancsoló kötelesség. Én elmondom nézeteimet, magamra veszem a kezdeményezés odiumát, mások mondanak jobbat s ha tévedek, igazítsanak meg. Először a főtanodáról szólok.

Kénosi Tózsér János és Fosztó Uzoni István Kézirati Egyháztörténetében csaknem kész, a mit ki kellene választani, s kellő kritikával magyarrá tenni át. Fekete Mihály ref. főtanodai tanár azon főtanoda előkorát, a mi a kolozsvári főtanodák közös eredetét tárgyalja, nyomosan írta meg. Abból is sok átvehető. A Keresztény Magvető számos jeles gondnok, püspök, tanár és jóltevő unitárius életrajzát közölte, olykor mély kutatás és alapos tanulmány látható sikerével. A Nagy Magyar Encyclopedia is az 1855-ik év körül sok jelesnek adta bőv ismertetését. Dávid Ferencz Emléke s nemsokára Kolozsvár Története az egyház és iskola első alapításától kezdve mind a három eltelt századból hecses részleteket fog szolgáltatni annak, a ki ily czélból olvassa meg. Bod Péter, Benkő József, Horányi s mások életrajzi s bibliographiai művei is foglalnak magukban használhatókat. De ott vannak a főtanoda könyvtárában az egyháznak és iskolának az idők viharai közt el nem pusztult írott emlékei, a fő- és képviselő tanácsok eredeti jegyzőkönyvei, a jóltevők alapítványi és ajándék levelei, a régi iskolafőnöki Anyakönyvek, a különböző századokban élt és működött tanárok, papok és tudósok tan- és kézikönyvei, sat. Oly bő anyag, hogy csak építő kézre vár, oly gazdag erű történeti források, hogy csak felhasználni, formába önteni kellene. A dalnok jó szava egészen illik reá:

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?

Ott van egy hosszú sora a püspököknek, tanároknak, jeles papoknak, kiknek készütsége meg volt, a tollal bánni tudtak, az egyházat szerették, s az iskola emlőjén növekedve föl, hozzá szívökben hálát éreztek, s hogy iránta kötelességeik vannak, nem tagadták, s még sem vállalkozott senki e munkára a mai napig.

A tanári fizetések csekélyek, a tanszer készlet, természettani matematikai és természetrajzi gyűjtemények, valamint a tanárok szakkönyvtára az állami tanintézetekkel nem állja ki a versenyt, a nevelés- és módszertan nem tart lépést a főváros hasonló tanintézeteivel, az iskola igen kicsi, a tantermek szűkek. S még sem emelkedik nyilvános közszó a javítás, a gyökeres reform iránt!?

Az egyetemek panaszkodnak a gymnasiumok ifjúságainak mértéket nem ütő képzettségi színvonala fölött, s hogy a magyar egyetemi polgárok Bécs és Németország egyetemeinek polgárságával a versenyt ki nem állják, okul azt adják, mert a gymnasiumok előkészítése egyenlőtlen levén: egyenlő eredmény általuk el nem érhető. Lehetetlen, hogy azokat az unitárius egyház ne hallja, hiszen az egyetemek rectorainak beszámoló beszédei hangosan vagy leplezetten mindig erről szólnak Kolozsváratt és Budapesten egyiránt. Én magamban nem egyszer gondolkozáim felőle, gymnasiumaink reformjában találok magamra nézve megnyugtatót s a jogosult kifogások oka megszűnését egyedül ebben látom.*)

Erre azonban szükséges a főtanoda multjának alapos ismerete, történetének pragmatikus megírása. Mikor, hol nyílt meg az első unitárius főtanoda? vagy melyik ily intézet ment át az egyház bir-

*) Hogy gymnasiumunknak vannak hiányai, ezt a tanári kar és az egyházi főhatóság is érzi, de megjegyezzük, hogy habár ezekről nyilvánosan nem is tétetett szó, de keblileg többször tárgyaltattak és az egyházi főhatóság több intézkedést tett a hiányok elenyésztetésére. Az iskola kibővítését elhatározta, a mi hogy az idén nem történt meg, csupán az anyagi szükségén mult. Tanszerekre különösen az utóbbi években tetemes összeget költött. A tantervet az illető állami törvények kivánalmaihoz alkalmazta. A tanároknak pedig a szakmunkákkal is folyton gyarapított gazdag főiskolai könyvtár áll rendelkezésükre.

A mi már azt illeti, hogy az egyetemek panaszkodnak a tanulók mértéket nem ütő készütsége miatt, e panasz, tekintve, hogy a gymnasiumunkból kikerült ifjak közül aránylag elegendő tünnek ki az egyetemen sikeres tanulóyaikkal, iskolánkra specialisan nem vonatkozhatik; hanem a készütségi hiány a jelenlegi gymnasiumi rendszer szervezetéből foly, és ennek megjavítását; valamint a mi gymnasiumunknak minden tekintetben való emelését a kitünő íróval mi is óhajtjuk.

tokába? Mikor s mily viszonyok között történt az? A közemlékekben minő tanrendszer nyomai maradtak fenn ama korból? A tanerő, tantárgyak, tannyelv és tandíj állapota minő volt? Mily viszonyban állott a főtanoda a Szentpéterről nevezett külvárosi altanodával és belvárosi leányiskolával? A nemzeti fejedelemség megszűntekor hogy vesztette el régi iskoláit az egyház? S hogy és mikor, mily segélyforrásokból építette mai főiskoláját?*) Mi volt a tanrendszer az elmúlt különböző időkben? Mária Theresia, II. József és I. Ferencz fejedelmek alatt mily változáson ment át? Mit változtatott rajta az abszolút korszak elnémetesítő rendszere? s hogyan hatottak rá a kiigyezés után az új oktatási és nevelési állami törvények s intézmények? kik voltak jóltevői és alapítói? kik voltak a tanárok s mi volt fizetésök és a tanuló ifjúság létszáma? milyenek voltak az iskolai törvények és fegyelem? Mig ezekre nem felelünk, mig a múlt tisztázva nem lesz, addig a jelen nyomoruságai oly élénk és erős érzete a szivekben, türehetlenségük tudata a lelkekben meg nem születik, a mely erkölcsileg, s mintegy a lét és nem lét kérdése elementaris erejével ne kényszerítse az egyház közönségét arra, hogy főtanodája ügyét emberül karolja fel s a tanulás és tanítás ügyét reformálja, lakhelyét s halltermeit bővítse ki, tanszereit szaporítsa, a tanároknak segédkönyvtárt teremtsen s mindenekelőtt és felett tanáraikat fizesse úgy, hogy megélhessenek, hogy magukat s idejüket egyébbel elfoglalni ne kényszerüljenek.

Meggyőződésem szerint ez az első és legfőbb, a mit tennünk kell. Mig a történet maga szeméink elé nem tárja vigasztalan állapotunkat, addig a javításra magunkat komolyan nem tudjuk elhatározni. Az lesz a tükör, mely meg fogja mutatni közoktatási miseriáinkat egész megdöbbenítő voltukban. Az lesz oly erős érvelés, mely elől kitérni nem lehet. Ma a ki a tudomány terén a versenyt ki nem állja, elbukik s áthalad felette az idő kereke. A mely tanintézet a törvény föltételeinek eleget tenni nem bír, létjoga kockára van téve s bezáratására a gymnasiumokat illető törvény nyit utat s ad a miniszternek jogot.

E kérdést nem szabad könnyedén venni. A nagyobb erők elnyomási nisusa a kisebbekkel szemben európai áramlat, mely hazánk-

*) Jelenlegi főiskolánk építéséről és múlt százszentendőbeli fentartásáról folyóiratunk, Benczédi Gergely tanártársunktól közölt két igen értékes dolgozatot: Collegiumaink megmentése a múlt százban. XII. köt. 257—288. l. P. Horváth Ferencz életrajza. XIII. köt. 136—177. l.

ban is minden versenynél s kivált az unitáriusokkal szemben, köz-hivatalokban, a bíróságoknál, a politikai életben, mindenhol nyilvánul. Kis testületekre, felekezetekre és nemzetiségekre nem jó idők járnak. Ugyancsak állják meg keményen helyöket, ha eltiportatni nem akarnak. Ifjainkat összemérik azon száz meg száz tanár, a kik egyetemeken tanítanak, s a kik jobbadán más felekezetbeliek, más iskolák ifjaival, s ha kedvezőtlen az eredmény, mi természetesebb, mint-hogy az ifjak esetleges fogyatkozásaiért az unitárius tanintézeteket veszik bírálat alá. Ennek káros következményei lehetnek, a miket el kell távolítnunk s meggátolnunk tanügyünk rendezésével.

Az összehasonlítás s ebből folyó érvelés a tanárok fizetésére is rákerül. Mert a mai kor szelleme keresi a hibát, a megélhetés óriási versenye a küzdelmet. S ha tudva lesz, hogy nálunk a tanárok fizetése természetben való szállás mellett csak 700 frt, az jó hatást nem tesz, az ellenünk fog bizonyítani. Hiszen ma a segédfogalmazók legkisebb fizetése 900 forint, a néptanítóké 6—800 forint, a polgári iskolai tanároké 200—300 forint szálláspénz és 1200—1400 forint fizetés, a fővárosi tanítóképezdék tanáraié 1500—1800 forint és ötéves pótlék. S utóbbiak még is panaszkodnak, hogy az képességükkel és elvégzendő munkájokkal nincs arányban.

Hogyan kívánható, hogy a mi szűken mért tanári fizetéseinkre kitünő erők vállalkozzanak? Nem vállalkoznak. Tisztelet a most meglevőknek, de a tapasztalás azt mutatja, hogy a kiegyezés óta legjelesebb ifjaink hecsvágyát az államszolgálat inkább kielégíti, s az erős oda törekszik, nem egyházi pályákra. Ennek rossz következtetésétől méltán tarthatni. Az unitárius egyháznak tekintélyt jeles papjai és kitünő tanárai adtak mindig, s erőt tiszta székely népe, a kisebb, de szorgalmas és vagyonos nemesség s lelkes és áldozó főbb emberei. Ha az állam elvonja tőlünk a jobb-jobb erőket, féltő, hogy az gymnasiumi oktatásunkra idővel veszélyt hoz.

Mi szükségés evégre? Pénz.

Honnan vegyük ezt? Eddig a hitek áldozatkészségétől vártuk. Erről most sem mondunk le. De miután más vallásfelekezetek az eddiginél bővebb államszegélyt követelnek, azért, mert az állam állította fel törvényben a gymnasiumok tanereje és tantárgyai meglehetősen magas mértékét, nekünk sem szabad elmulasztanunk a segélyért folyamodást. Meg is tette a főtanács, de még eddig sikere nincs. Azon kell lenni képviselőinknek, hogy iskoláink ne mellőztessenek. Ha gymnasiumaink oktatási színvonalát emeltetni kívánja a kormány, méltányos, hogy egyházunk is bővebb állami segélyben részesüljön, azonképpen,

mint az ev. reformált és ágostai hitvallásuak. A főtanács fölterjesztésének tekintetbe nem vétele sértené legbensőbb érzelmeinket. Ennek megtörténni nem szabad. Ezt az unitárius egyház más egyházakkal való közjogi egyenlő állása és jogosultsága határozottan kizárja.

Ennyit kolozsvári főtanodánkról Most a másikról mondom el nézeteimet.

A tordai algymnasium Története szintén nincs világ elé adva. Egy lelkes, munkás és nagy tudományu férfi, Kénosi Tózsér János, tordai rector még a mult század utolsó felében megírta s beigtatta a Fosztó Uzoni-féle Unitárius Egyháztörténetbe;¹⁾ ez-nkívül ugy emlékszem, „Matricula“ czim alatt egy nagybecsü kéziratot hagyott hátra, melyben azon gymnasium első alapításától kezdve az ő koráig terjedő történeteit illető igen becses följegyzések, nagy számu hiteles adat, itt ott kész részek, a könyvtár, a tanárok névsora és fizetése, az iskola és templom változásai, s egyéb igen szükséges és hasznos dolgok vannak emlékezetben tartva. Én ismerem s gyűjteményem számára 15—20 év előtt belőle bő kivonatokat készítettem. Kezeimből az eredetit Váradi Károly idvezült kedves barátomnak adtam át, és megkértem őt, s ő igérte, hogy azt pótolva és e rendszerbe véve s kiegészítve ama közép gymnasiumunk Történetét megírja. Nem tudom, dolgozott-e rajta? Vagy dolgozott-e más valamelyik tanár? Nyilvánosság elé eddig felőle semmi sem került. Én nem sokkal ezelőtt kivonataimat visszakaptam.

A szomorú tény az, hogy a thordai gymnasiumnak egy buzgó tanára, már 100 évvel ezelőtt érezte lelkében a kötelességet, hogy annak Történetét meg kell írni, maga a nehezét, a nagyját meg is tette, a hol az leghománysabb, a legrégebb kor, azt felderítő adatokat bőven hagyott följegyezve; s e hosszú idő alatt nem akadt egy második, a ki folytassa és bevégezze! Ez részvégtlenség, sőt azon intézet iránti szeretetlenség jele. Én br. Orbán Balázs jeles írónk Thordai város Története czimü kész művétől sok mulasztás pótlását várom.

Ajkainkon hordozzuk Erdély felvilágosult vallásos törvényeit s lelkiismereti szabadságát, de azon város egyetlen felsőbb iskolája multját homályban hagyjuk, a hol e törvény legalább kimondatott. Dicsekszünk a XVI ik századi thordai unitárius zsinatokkal, melyek e hitvallásnak az ország alkotmányá védelmébe fogadtatását kiviv-

¹⁾ Lásd: az I. könyv 350 lapjától a 418-ig a székely-kereszturi példány szerint.

ták, de azon iskola tanárai és papjai életrajzát feledésbe merülni engedjük, pedig azok akkor a küzdők élén állottak. A thordai unitárius középtanoda könyvtárából Kénosi Tőzsér János két kézirati nagy becsü műve a gróf Kemény József gerendi könyv- és kéziratárába jutott s ma az erdélyi Muzeum-egylet birtokában van.²⁾ Egy másik kézírata a kolozsvári főtanodáéban.³⁾ Egy becses dolgozata hollétét nem tudjuk.⁴⁾ Ha az intézet ügyét s történetét tanárai szivöken hordozták volna, azok másképen lennének. A thordai unitárius középtanoda a legelső tisztán unitárius tanintézet. Ez volt a tiszta unitarismus első bölcsője. A kolozsvári óvári iskola elébb lutheranus, azután állami, 1560-tól 1563-ig reformált jellegű s csak ezután lett unitárius. A tordai várbeli templom 1724-ig az unitáriusoké volt. Abban voltak Dávid Ferencz és Heltai Gáspár diadalmas unitárius hitvitái. Ott formulázták a legelső unitárius confessiót. Nagy események ezek. Fényes lapjai lennének az ottani gymnasium történetének. Thordának sok tudós tanára s egy jeles történetíró fia van, a ki magyar tudományos akadémiai tag. Miért nem születik meg szivökben az elhatározás, hogy az iskolának, a melyben tudásuk alapjait gyűjtötték, megírják?

A magyar nemzet bűnös mulasztást követett el története sok ideig elhanyagolásával. Századok századok után teltek el, hogy semmit fel nem jegyeztek tudósai. Már most bűnhödünk érette, mert ős multunkat nem tudjuk kritikailag megállapítani s nem tudjuk rá megtanítani ifjainkat. Most a legjobb írók dolgoznak a hiány pótlásán, vajha lenne sikere! Így van az unitárius egyház is saját és fő és egyik algymnasiuma történetével. 320 év óta nem jelent meg nyomtatásban egyikről is semmi tűzetes mű.

Mi az oka? nem ismerték azt? Ezt mondani nem lehet. Nem szerették, nem érdeklődtek általa? Ezt még kevesebbé. Nem értettek hozzá? Ezt megczáfolják mult századi íróik: Kénosi Tőzsér János és Fosztó Uzoni István. Hiszen ezek az ő korukig mind a kolozsvári, mind a thordai gymnasium történetét megírták. Egyébnek kell okának lenni. S mi ez? Szegénységök. A kik irtak, sem volt kiadójuk, vagy ha kiadták volna maguk, nem volt vevőjük. Ez a szegénység oka

²⁾ De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transsylvania stb. Bibliotheca Scriptor. Transylvaniae Unitariorum stb.

³⁾ Notae quaedam de Reformatione Civitatis Kolosvár stb.

⁴⁾ Praelectiones seu Phrases in Catechesim: Quis tibi est Christianus? stb.

annak, hogy legjelesebb unitárius tanárok, tudósok, papok és egyházi szónokok különböző tudományágokban irt művei, tankönyvei, egyházi beszédei sat. a múlt század egész folyamában kiadatlan maradtak, elveszve a tudományra és nemzeti irodalomra nézve, ott vannak a kolozsvári főtanoda könyvtára polczain feledésbe — hogy ne mondjam — porba merülve! Szent-Ábrahámí és Agh püspökök sok kézirata, a Derzsi Gergely István *Diacrisise*, Árkosi Benedek gyönyörű *Könyörgései*, Fejérvári Sámuel *Magyar nyelvtana*, melyet a tudós Gyarmathi Sámuel minden előtte valónál tökéletesebbnek mondott,⁵⁾ Geyzanovics József, Sylvester György és többek classikus prédikációi halva születtek, vagy élve haltak el, mert nem volt unitárius nyomda, nem volt kiadó Mecenas és vevő közönség. Avagy nem szállja meg szégyenérzés a valódi tudományszerető lelket, látva, hogy Szent-Ábrahámí: *Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios* czimü műve, melyet az igazságos II. József császár nagy bajjal s sok kérés és könyörgés után 1786—87-ben kinyomatni engedett, s költségesen kinyomtatott példány iverének egy része még ma 100 év múlva is eladatlan.

S mondjak még ennél erősebbet, a nagyon is közel időből? Elég ennyi

A reformált hitvallásuak kolozsvári, enyedi, székely-udvarhelyi, maros-vásárhelyi és zilahi gymnasiumaik Története mind meg van írva.

A római katolikus: kolozsvári, károlyfejérvári, csik-somlyói tanintézetek Történetei is évi iskolai tudósításaikban hosszabban, vagy rövidebben tárgyalva vannak. A mieink csak a jelennek adják ugyszólván statistikáját. Pedig de jól oda illenek elejére egyik vagy másik gymnasium, az unitárius gymnasiumi nevelés és oktatás rendszere a XVI., XVII., XVIII. században, a XIX-ikben behozott reformok, a magyar nyelv behozása az iskolákba, az unitárius falusi iskolák oktatási rendszere, a három gymnasium könyvtárainak alapítása, gyarapodása s mai létszáma, az unitárius egyházakban levő olvasó társaságok, egyletek stb. első kezdete, azok száma és tagjai szaporodása sat., az egyházi énekek, műténcklés, a rajztanítás az iskolákban s több ily mozzanatai a modern nevelésnek és oktatásnak. Ezekről mind lehetne igen tanuságos értekezéseket írni, a mik az egyház köztörténete megírását elősegítnék, a közérdekeltséget növelnék, a vallásos szellemet ébren tartanák, a vallásközönség beléletére jótékonyan hatnának.

⁵⁾ Okoskodón tanító magyar Nyelvmester 1794. Előszó. XXIII. lap.

Vajjon nem kívánható-e a közfigyelemnek ezekre fordítása? Ré-
szemről szerencsét kívánnék magunknak hozzá, ha jövőben az évi
Iskolai Értesítő egy-egy alapos értekezést hozna, s ha hírét
hallanám, hogy a kolozsvári fő- és thordai közép gymna-
sium Története megírásához valamelyik író tanár hozzá-
kezdett. Ha erre nincs kilátás, legalább Kénosi Tózsér János és Fosztó
Uzoni István Unitárius Egyháztörténeteinek átdolgozott
kiadására immár rátelt az idő.

JAKAB ELEK.

KÖZOKTATÁSUNK ÁLLAPOTA 1885/6-BAN.

— A vallás és közoktatásügyi minister tizenötödik jelentése. —

A minister legujabb jelentése egy vaskös kötetben tárja elénk a magyarországi közoktatásügy állapotát 1885/6-ról, a népoktatásra vonatkozólag 1884/5-ről. Az egész jelentés öt szakaszra oszlik fel, melyek tartalmát — legfőbb vonásaiban — mi is ugyanazon sorrendben ismertetjük meg t. olvasóinkkal.

I. A népiskolai oktatás. A tanköteles gyermekek száma hazánkban a lakosság 16·67 % -át teszi (megnevezett összegben 2.292,052) és a tanköteleseknek 80·12 % -a járt tényleg iskolába. Tehát kerek számban még 20%, vagyis egyötöd rész nem részesül oktatásban. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az iskolába járók száma 1869-ben 50% volt, az emelkedés (30%) oly szembe-tünő, a mely minden hazafi keblét örömmel töltheti el.

A tanköteleseknek a következő % -a járt iskolába felekezetek szerint: a r. katolikusoknál 86·31, g. katolikusoknál 60·10, g. keletieknél 68·27, helvét hitűeknél 79·87, ágostaiaknál 88·09, unitáriusoknál 76·44 és a mózes hitűeknél 77·66%. Ha ezek alapján hitfelekezetünket a többiekkel összehasonlítjuk, azon szomorú tény előtt állunk, hogy a g. katolikusokat és keletieket kivéve, a többi már mind megelőzött minket. Pedig ez nem volt mindig így. Annál komolyabban kell egyházi hatóságainkat e körülményre figyelmeztetnünk s felhivnunk az iskoláztatás pontosabb ellenőrzésére, mert különben könnyen az a szégyen érheti egyházunkat, hogy a folytonosan fokozódó versenyben maholnap leghátul maradunk. Ez pedig a legszabadelvűbb egyház kicsiny táborához teljességgel nem illenek.

A mi már a községeket illeti, bár az iskolák száma évről-évre szaporodik — a szóban levő év alatt is 100 új népiskola keletkezett — mégis még mindig 300 község van Magyarországon teljesen iskola nélkül. Ugyde 1869-ben kettő híján 1600 volt az ilyen községek száma.

Az elemi népiskolák száma 16,082, a felsőnépiskoláké 79, a polgári iskoláké 144. E két utóbbiból 1869-ben semmit se bírtunk, az elsőből pedig 2284 el kevesebbet, mint ma.